

Doping, *rat race* en sportutopie

Dr. Johan Albrecht
Itinera Institute en Universiteit Gent
Tel: 02/412 02 61
E-mail: johan.albrecht@itinerainstitute.org

Aandachtspunten:

- De utopie van een dopingvrije topsport is een naïeve projectie van doelstellingen uit de zachte burgermaatschappij naar de harde sportprestatie maatschappij.
- De belangrijkste wedstrijd wordt nooit uitgezonden. Alle professionele sporters nemen deel aan een permanente *rat race* waarin iedereen altijd beter *moet* worden. De prestaties van topsporters moeten bevorderd worden...
- Minder zware wedstrijden of het inkrimpen van de sportkalenders kan het dopinggebruik eerder doen toenemen dan afnemen.
- De strijd tegen doping is dubbelzinnig. Medische begeleiding ter voorkoming van een prestatieerval is toegelaten en is per definitie prestatiebevorderend: hetzelfde geldt voor het gebruik van zuurstofkamers. Dubbelzinnigheid is niet de optimale basis voor een hard sanctioneringbeleid.
- Het effectief bannen van doping vereist procedures die de basisrechten van de sporter schenden. Alleen een totale controle over de sporter en zijn/haar lichaam, bijvoorbeeld via biosensoren, elimineert doping. De utopie van dopingvrije topsport criminaliseert de sporter op een onaanvaardbare manier.
- De gezondheids- en sportiviteitsargumenten tegen doping zijn niet altijd overtuigend. De strijd tegen doping lijkt vooral ingegeven door commerciële belangen.
- Het huidige dopingbeleid is wel streng en effectief. De sanctioneringmechanismen zijn echter exclusief gericht op de renner terwijl deze veelal maar een schakel is een netwerk.
- Wie pleit voor het onbeperkt toelaten van doping, begraaft de topsport zoals we die nu kennen.

Doping, *rat race* en sportutopie

De professionele wielersport dendert door een diep dal, op spekgladde wegen zonder vanrails... De berichtgeving over de recente dopingverhalen vertaalt een simplistische moedeloosheid: wanneer toch wordt het dopingspook verdreven uit de topsport zodat de televisiekijker zich minder bedot voelt? Een harde, radicale aanpak lijkt de enige resterende optie te zijn, gaande van levenslange schorsingen voor de betrapte sporters tot het negeren en het niet meer uitzenden van wielervedstrijden. Voor sommigen gaat dit nog niet ver genoeg en is er maar één oplossing: het verbieden van de professionele wielersport.

Wat is eigenlijk het probleem? In de strijd tegen doping worden belangrijke successen geboekt en dit is op zich een *positieve* vaststelling. Wanneer ploegleiders deze conclusie echter verwoorden voor de camera's, wordt dit vooral geïnterpreteerd als zeer hypocriet omdat niemand kan beweren dat de professionele sporten dopingvrij zijn na het zoveelste schandaal.

Een dopingvrije topsport blijft echter een utopie want vereist een fundamenteel verschillend controlesysteem waarbij in principe iedere sporter continu wordt geobserveerd. Een dergelijk sluitend systeem van totale controle is er vooralsnog niet en is mogelijk in strijd met de basisrechten van het sportende individu.

De burgermaatschappij stelt onrealistische verwachtingen: in de wereld van de professionele sport loert doping steeds om de hoek. In dit debat situeren de echte problemen zich in de vage grens tussen medische begeleiding en doping, in de ambigue motivatie van de strijd tegen doping, in het negeren van de logica van de *rat race* en de eigenheid van topsport, en vooral in de systematische criminalisering van de topsporter. Men zou het bijna vergeten maar zelfs wielrenners hebben rechten...

Diversiteit en de wil van de sterkste

De professionele sporter maakt het zichzelf moeilijk. Hij of zij leeft in de zuiverste prestatie maatschappij waarin de beoordeling niet afhangt van inzet, vriendjespolitiek, verdeelsleutels of charmes maar van de passage aan de finish. Wedstrijden rangschikken de deelnemers op een eenduidige manier. In de sport moeten de zwakkeren de wil van de sterkste ondergaan. De kijker geniet wanneer de winnaar zijn medevluchters genadeloos afmaakt met een splijtende demarrage. Alleen een sporter mag extatisch zijn eigen prestaties toejuichen bij het overschrijden van de meet. Wat een verschil met het 'beschaafde' deel van de maatschappij waarin bescheidenheid, gelijkheid en respect voor de zwakkeren primeren. Wie zich ergert aan de harde spelregels van de professionele sport kan steeds wegzappen.

Door haar eigenheid levert de professionele sportwereld dus een bijdrage inzake culturele diversiteit. Toch is de burgermaatschappij minder en minder tolerant tegenover de tradities van het wielermilieu. Tot in de jaren '60 praatten renners¹ vrijuit over het gebruik van

---

¹ 'Natuurlijk gebruik ik doping,' vertelt Peter Post in 1967 tijdens een interview voor televisie. In sommige winters reed Post 12 tot 13 Zesdaagse, meestal met amper een rustmoment tussenin. Tijdens de wedstrijd nachten sliep hij soms amper 2 uur. Zonder doping zouden de renners op hun fiets in slaap vallen...(bron: www.anderetijden.nl)

stimulerende middelen zonder dat de media dit verketterden. Toch markant hoe bepaalde gevoeligheden kunnen veranderen.

In de topsport is niemand gelijk en zijn het net de ongelijkheden die uitgebuit worden. Winnen is veel belangrijker dan deelnemen. Dit is ook logisch want aan de top raak je niet zonder enorme opofferingen. Een echte topsporter leeft voor zijn of haar sport en kan alleen denken aan het verbeteren van de eigen prestaties. De topsporter moet altijd beter worden. Dit is geen optie maar een dwang. De belangrijkste wedstrijd van de professionele sporter wordt echter nooit uitgezonden op televisie: de *rat race* naar steeds betere prestaties die begint met de ontluikende ambitie. Het is net deze *rat race* die de logica van dopinggebruik kan verklaren en de naïviteit van bepaalde voorgestelde oplossing duidelijk maakt.

De *rat race* naast de wedstrijden

Het zijn vaak relatief kleine voordelen die beslissen over winst en verlies. Topsporters zijn dan ook verplicht om alert te blijven en hun grenzen steeds te verleggen. In 1989 won Greg Lemond de Tour de France met een voorsprong van 8 seconden op Laurent Fignon. Lemond was met zijn keuze voor een triatlonstuur en aerohelm in de afsluitende tijdrit slimmer dan Fignon die liever zijn paardenstaartje liet wapperen op de Champs-Élysées². Voor een topsporter betekent stilstaan per definitie achteruitgaan. Elke seconde telt in deze *rat race* en wie dit niet beseft, is geen professional maar een liefhebber.

Professionele wielersporen werken dan ook samen met ervaren trainers, fysiologen, voedingsdeskundigen, mentale coaches, producenten van fietsen en onderdelen, enzovoort. Hiermee vergeleken is het wielrennen van 25 jaar geleden een onvoorstelbaar amateuristisch circuit.

Wie kiest voor professionele uithoudingssporten, zit dus gevangen in deze nooit ophoudende *rat race*. In tegenstelling tot gewone wedstrijden kan de *rat race* echter zelden of nooit gewonnen worden. Wanneer iedereen zijn of haar inspanningen opvoert, zal niemand hierdoor plaatsen winnen in de wielhiërarchie. Als alle renners harder gaan trainen en beter materiaal gebruiken, zal niemand net hierdoor een voorsprong op de concurrentie verwerven³. Als alle klassementrijders EPO gebruiken, dan zal de finale rangschikking dezelfde zijn als aan het eind van een dopingvrije wedstrijd. Echter, als één klassementsrijder geen EPO gebruikt en de rest wel, dan verliest hij vele plaatsen in de eindafrekening. Dopinggebruik is echter niet transparant en de meeste renners weten niet welke producten hun concurrenten gebruiken. Wanneer het sterke vermoeden bestaat dat de concurrentie doping gebruikt, dan rest in

---

² Lemond dankte zijn overwinning natuurlijk niet alleen aan het triatlonstuur. Hij haalde in de afsluitende tijdrit over 25 km een gemiddelde van maar liefst 54,5 km/h, een record dat standhield tot Zabriskie in 2005 de veel kortere proloog won. Uiteindelijk won Lemond de Tour na bijna 88 uur wedstrijd met 8 seconden voorsprong. Lemond was net als Armstrong een man met een wonderbaarlijke comeback: in april 1987 werd hij net niet doodgeschoten tijdens een jachtpartij met zijn schoonbroer. Sindsdien leeft hij met 37 hagelkogeltjes in zijn lichaam.

³ Stel dat 10 studenten elk 2 uur studeren voor een examen. Het examen laat toe een rangschikking te maken van de 10 studenten vertrekkend van de beste student, gevolgd door de op één na beste student, enzovoort. Als alle studenten besluiten om 6 ipv 2 uur te gaan studeren, is de eindrangschikking wellicht dezelfde. Niemand kan plaatsen winnen in de rangschikking omdat de extra inspanning geen relatief voordeel oplevert.

principe de keuze tussen ook doping gebruiken of het aanvaarden van een lagere rangschikking.

Er is tenslotte ook een *rat race* tussen de gebruikers van doping en de dopingcontroleurs. De begeleiders van bepaalde sporters experimenteren met nieuwe vormen van doping en kunnen hun vondsten tijdelijk verzilveren totdat de controlerende instanties een sluitende test kunnen inzetten. Alleen een sluitende test laat toe de schuldvraag te beantwoorden en de betrapte sporter te sanctioneren. Deze sancties gelden niet met terugwerkende kracht. Renners of voetballers die 10 jaar geleden EPO gebruikten, kunnen hiervoor dus achteraf niet gestraft worden.

Afspraken en vrijbuiters

Alleen een bindend akkoord of contract tussen de deelnemers aan de *rat race* kan in principe een oplossing bieden voor dit dilemma. Zo kunnen renners onderling afspreken om geen doping te gaan gebruiken. Wanneer deze afspraak echt werkt, wordt het natuurlijk zeer aantrekkelijk om als enige deelnemer toch doping te gebruiken. Net dan kan het gebruik van doping een grote relatieve winst opleveren. Met andere woorden, een goede afspraak zal vrijbuiters of *free riders* aantrekken en uiteindelijk het akkoord doen verwateren⁴. Zolang van topsporters verwacht wordt dat ze hun concurrenten verslaan, blijft elk hulpmiddel attractief. Zolang het controlesysteem niet absoluut sluitend is, zal een deel van de sporters bezwijken en kiezen voor doping.

Momenteel hanteren de grote professionele ploegen een ethische code inzake dopinggebruik. Dit verdienstelijke initiatief heeft de beperking dat net die ploegen die werkelijk elke vorm van doping onder hun renners kunnen bannen, het relatieve voordeel van dopinggebruik door valsspellers vergroten. Louter strategisch bekeken lijkt het dan ook een utopie om topsport permanent te zuiveren van doping.

Minder doping door minder zware wedstrijden?

Een eigenaardig gevolg van de dopingschandalen sinds de Festina Tour is het steeds weerkerende pleidooi om zware wedstrijden lichter te maken en om te gaan snoeien in de wedstrijdkalenders. Dit geldt niet alleen voor het wielrennen maar evenzeer voor tennis en voetbal. Het dopingspook zou bedwongen kunnen worden door het organiseren van een Tour de France *Light*. De realiteit van de *rat race* dwingt ons echter om dergelijke naïeve voorstellen naar de prullenmand te verwijzen. Bovendien zullen deze kortzichtige voorstellen het dopinggebruik eerder stimuleren dan afremmen. Tevens brengen deze voorstellen commerciële risico's met zich mee.

De zwaarste wedstrijden worden gewonnen door uitzonderlijke superkampioenen. Dit is een logische definitie van topsport. Het is geen toeval dat de Ronde van Frankrijk de laatste 40

---

⁴ Een klassiek voorbeeld in deze context is een productiekartel waarbij enkele bedrijven hun aanbod beperken om de marktprijs te kunnen verhogen. Wanneer het akkoord effectief is, kan de hoge marktprijs bepaalde bedrijven verleiden tot extra verkopen naast de kartelafspraken om superwinsten op te strijken.

jaar vooral door een beperkt kransje uitverkorenen⁵ werd gewonnen. Elke generatie telt maar een paar superkampioenen en het zijn deze kampioenen die de sport groot maken, niet omgekeerd. Iedereen weet wie Lance Armstrong is en waar hij voor staat. Tot 2005 waren wielervluchtelingen in de maand juli vooral in de ban van het gevecht van Lance tegen de rest. Het gevecht tussen de grote kampioenen van elke sport wordt een verhaal dat het wedstrijdmoment overstijgt. In februari willen alle Europese wielersjournalisten graag weten hoeveel kilo's overgewicht Jan Ullrich zal meenemen tijdens zijn traditionele stage in Zuid-Afrika. Niemand is geïnteresseerd in het overgewicht van Mister Nobody die op dat moment traint in het Pajottenland. Mediaruimte dient immers besteed te worden aan herkenbare verhalen.

Tour de France *Light*

Voor het losbreken van de recente Spaanse dopingbom waren er een drietal echte favorieten voor de Tour naast een tiental outsiders. Het lichter maken van zware wedstrijden biedt minder selectiemogelijkheden voor de sterkste renners waardoor de minder getalenteerde renners plots kans maken op een hoofdprijs. Dit zal hun strategisch gedrag beïnvloeden met alle gevolgen van dien.

De Ronde van België – een relatief lichte wedstrijd met dus vele potentiële winnaars - werd in 2006 gewonnen door de onbekende maar zeer verdienstelijke Maarten Tjallingii van de continentale Skil-Shimano ploeg. Mocht Tjallingii dit jaar aan de Tour deelgenomen hebben, dan zou zijn kans op eindwinst extreem laag geweest zijn. Wanneer de zwaardere wedstrijden dus lichter moeten worden, zullen we meer onbekende winnaars kennen. De *light*-versie van de Tour start dan met 30 favorieten en 60 belangrijke outsiders en elk jaar bulkt de top-20 van volstrekt onbekende namen. Sommigen vinden deze onvoorspelbaarheid en afwisseling positief want net hierdoor verhoogt de spankracht. Echter, wanneer meer renners hun ambities voor de afgezwakte zwaarste wedstrijden zullen bijstellen, dan hebben we vooral meer deelnemers aan de *rat race* rond de 'zwaarste' wedstrijden in afgezwakte variant.

Wie nu als jong renner zonder al te veel ambities naar de Tour vertrekt '*om te gaan knechten en leren*', zal niet investeren in een dure dopingbehandeling omdat hij zelfs met doping volstrekt kansloos is. De zaak ligt plots anders wanneer dezelfde renner beseft dat hij met wat geluk wel een topklassement kan rijden en zijn marktwaarde kan verhogen. Gevolg; de dopingverleiding is er niet alleen meer voor het selecte groepje toppers maar ook voor de grote groep subtoppers of nieuwkomers. Het zou dus kunnen dat aan de start meer dopinggebruikers verschijnen dan voorheen.

Gezocht: kampioenen die blijven winnen

De wielersport staat of valt met sponsoring door private bedrijven en media-aandacht. Door de zware wedstrijden lichter te maken, wordt het eindklassement minder voorspelbaar en minder consistent in de tijd. Deze evolutie zal potentiële sponsors afschrikken. Tom Boonen is attractief voor elk bedrijf omdat hij er staat op de belangrijke afspraken, niet omdat hij veel

---

⁵ 7 keer Armstrong, 5 keer Indurain, 5 keer Merckx, 5 keer Hinault, 5 keer Anquetil, 3 keer Lemond,... Alleen tijdens de jaren van de machtswissel kunnen vrijbuiters zoals Delgado, Riis en Roche hun slag slaan.

top-20 plaatsen kan rijden. Waarom veel geld investeren in een ploeg rond een toprenner als hij verslagen kan worden door een nobele onbekende? Door de nieuwe onvoorspelbaarheid zal de gemiddelde wielervielhebber voeling verliezen met de sport. Waar zijn die superkampioenen gebleven die elke jaar met elkaar in de clinch gaan? En hoe moeten de media deze warboel gaan stroomlijnen in hun berichtgeving?

Sponsors investeren omdat ze een zeker rendement verwachten. Wordt dit rendement te onzeker door de dalende populariteit en het afhaken van de populaire media, dan zullen ze niet sponsoren en daalt uiteindelijk de werkgelegenheid in het wielerpeloton. Overigens, vele jonge mensen beginnen net te sporten omwille van de identificatie met sporticonen. Het is dus belangrijk dat er echte kampioenen zijn en blijven.

Hoeveel weegt een te zware wedstrijd?

Niet het parcours maar de renners zelf maken de koers zwaar. In vlakke wedstrijden kunnen grotere tijdsverschillen genoteerd worden dan in bergritten. Trouwens, hoe definiëren we een 'zware wedstrijd'? De dag voor de Ronde van Vlaanderen rijden duizenden toeristen het identieke parcours en velen halen een zeer behoorlijke gemiddelde snelheid⁶. En in de Alpen ontmoet de Vlaamse wielertoerist frequent Franse bejaarden die rustig hun dagelijks fietstochtje in de cols afmalen...

Medelijden met wielersprofs is totaal misplaatst. Profs hebben niets anders te doen dan zich voor te bereiden op de zware wedstrijden: het is hun beroep en ze hebben er zelf voor gekozen. Voor wie de wedstrijden te zwaar zijn, is het verdict dan ook eenvoudig: kies voor een betere voorbereiding, wees selectiever in de opmaak van het programma of kies een ander beroep. Zware wedstrijden bieden heroïek, emoties en spankracht. Zonder deze ingrediënten is er geen topsport.

Ook het idee om de wielerkalender te ontvetten, kan negatieve gevolgen hebben voor de wielersport. Het wegseizoen is inderdaad zeer lang en overlapt zelfs met het veldrijden. Wie in teveel wedstrijden wil strijden voor eindwinst riskeert inderdaad zijn lichaam uit te putten en dit kan leiden tot dopinggebruik. Het probleem hierbij is niet het bestaan van de kalender maar het niet realistisch kunnen inschatten van de eigen mogelijkheden. De wielerkalender dwingt niemand tot het rijden van een overladen programma. Dit is steeds een keuze van de renner in kwestie of van zijn ploegleiding. Een kalender met vele verschillende wedstrijden biedt anderzijds net optimale voorbereidingsmogelijkheden voor renners die hun seizoen professioneel willen plannen. Lance Armstrong koos steevast voor een seizoen van vier maanden, beginnende met het Internationale Wielercriterium en eindigend met de Tour de France. De rest van het jaar stond in functie van herstel en opbouw voor de volgende Tour. Dit is een zeer logische keuze voor een kandidaat-winnaar maar net hierdoor vallen vele 'kenners' de Texaan aan⁷.

---

⁶ Een niet onbelangrijk detail is dat deze toeristen de verkeersregels dienen te respecteren, moet afstappen aan controleposten en moeten aanschuiven aan de bevoorradingsposten. Ook de voorbereiding van deze toeristen is niet te vergelijken met deze van de profs: geen winterstages op Tenerife maar een beperkte voorbereiding in het weekend als de familiale agenda het toelaat, enzovoort.

⁷ Men vergeet ook vlug dat de Texaan zeker in de maand juni telkens op het podium stond van zijn 'voorbereidingswedstrijden.'

Een uitgebreide kalender is net een zegen voor de renners, voor de sponsors en voor de sport. Jonge renners en subtoppers kunnen gaan voor winst in wedstrijden die de toppers niet echt interesseren. Hierdoor kan hun talent opgemerkt worden en kunnen ze op termijn 'groeien'. De deelname van toppers aan minder belangrijke wedstrijden verhoogt dan weer media-aandacht en hierdoor krijgen de sponsors een hogere *return on investment*. Uiteindelijk wordt de wielersport een mondiale sport, worden nieuwe teams opgericht en krijgen jonge renners kansen. De uitgebreide kalender biedt dus vele opties die op een zinnige wijze benut dient te worden door de ploegleiding in samenspraak met de renners.

Wat is doping?

Niettemin staande de sterk toenemende media-aandacht voor de dopingproblematiek wordt het steeds moeilijker om doping duidelijk te definiëren. Door de intensieve medische begeleiding van sporters – een logisch gevolg van de *rat race*- lijkt het onderscheid tussen doping en begeleiding steeds vager te worden. Er bestaan verschillende definities van doping maar de essentie draait om het prestatiebevorderende karakter van bepaalde producten en behandelingen. De sporter mag zijn prestaties natuurlijk verbeteren door hard te trainen maar niet door bijvoorbeeld beroep te doen op farmaceutische of synthetische producten.

Om de sporter duidelijkheid te geven is er bijvoorbeeld de dopinglijst met verboden producten. Niet al deze producten op deze lijst zijn per definitie prestatiebevorderend want hiertoe zijn uitvoerige onderzoeken nodig. De dopinglijst wordt permanent bijgewerkt en herzien. Uit onderzoek blijkt dat cafeïne sterk prestatiebevorderend is voor duursporters. Cafeïne stond dan ook lang op de dopinglijst terwijl de gewone sterveling het product wel mag gebruiken als opkikker. In 2004 werd cafeïne toch van de dopinglijst geschrapt hoewel voordien sporters werden geschorst omwille van het gebruik van cafeïne. De definitie van doping lijkt dus variabel te zijn. Creatine is een ander prestatiebevorderend middel dat eerder voor explosieve sporten nuttig kan zijn. Creatine staat niet op de dopinglijst.

Prestatiebevorderend maar geen doping

De strijd tegen doping kampt echter met meer fundamentele dubbelzinnigheden. Dubbelzinnigheid is geen ideale basis voor een sanctioneringbeleid. Uithoudingssporters denken niet alleen in termen van wedstrijden maar werken in hun planning ook met lange periodes. In de voorbereiding naar een piekperiode dient een wielrenner systematisch de trainingsarbeid op te voeren. In deze periode van harde trainingsarbeid wordt periodiek het bloed gecontroleerd om na te gaan of het lichaam goed reageert. Deze onderzoeken gebeuren ook na intensieve wedstrijdperiodes om na te gaan of de renner voldoende hersteld is en klaar is voor een volgend wedstrijdblok. Wanneer uit dergelijke onderzoeken blijkt dat bepaalde parameters te laag uitvallen en op termijn dus tot prestatieverval kunnen leiden, dan wordt de renner intensief medisch begeleid tot de situatie 'genormaliseerd' is. Deze vorm van medische begeleiding voorkomt een potentieel prestatieverval in de nabije toekomst en is dus per definitie prestatiebevorderend. Toch is dit geen doping. Nochtans kunnen de gevolgen belangrijk zijn want slecht begeleide renners merken te laat dat er iets schort en worden zo met een langere periode van prestatieverval geconfronteerd.

In rittenwedstrijden en in perioden met vele wedstrijden wordt de recuperatie van de renners op een medisch verantwoorde manier gestimuleerd. Door de recuperatie te versnellen, verhoogt het prestatieniveau van de renner tijdens de volgende wedstrijden en kan bijvoorbeeld een zware inzinking vermeden worden. Ook deze prestatiebevorderende begeleiding is geen vorm van doping. De teams die als eerste investeerden in een snellere recuperatie hebben hierdoor hun renners beter kansen geboden.

In alle geledingen van het wielerpeloton – profs, elite zonder contract, beloften, etc- zijn er vele renners met attesten die toelaten om prestatiebevorderende middelen te gebruiken. Er zijn bijvoorbeeld professionele sporters met inspanningsastma die ‘puffers’ mogen gebruiken om zware inspanningen aan te kunnen. In principe dienen deze patiënten zeer zuinig om te springen met deze prestatiebevorderende puffers omdat hieraan op lange termijn negatieve effecten voor de gezondheid verbonden zijn. Maar wat indien deze renners bij wijze van spreken met de puffer op training vertrekken? Het oneigenlijke gebruik van een toegelaten hulpmiddel is dan ook een vorm van doping maar niet te sanctioneren. In deze context dient opgemerkt dat mensen die minder of niet geschikt zijn voor topsport, toch hulpmiddelen mogen gebruiken die hun kunstmatig geschikt houden. Wellicht is deze evolutie illustratief voor het dwangmatig overbrengen van concepten uit de zachte burgermaatschappij naar de harde prestatie maatschappij van de topsport. Het willen verzachten van het prestatie karakter van de professionele sport lijkt een nobele doelstelling maar negeert de eigenheid van topsport.

Sinds enkele jaren hebben vele toprenners een zuurstofkamer. Door hierin te slapen, kan het positieve effect van een hoogtestage bereikt worden. Mits een goede timing kunnen zuurstofkamers en hoogtestages duidelijk prestatiebevorderend werken. Toch spreken we hier andermaal niet van doping. Iedereen heeft immers de vrijheid om periodiek hoogtestages in te lassen. Een zuurstofkamer is echter duur en net zoals bij de voorbeelden van medische begeleiding geldt dat vooral de meest professionele en rijkste ploegen deze diensten kunnen aanbieden aan hun renners.

De conclusie van dit verhaal is dan ook dat in een wereld zonder doping de medische wetenschap op een prestatiebevorderende wijze wordt ingeschakeld in de topsport. Die klok kan niet meer teruggedraaid worden... Wordt het opsporen van doping en het aanwijzen van een dopingzondaar vooral een kwestie van interpretatie?

Hoe bannen we doping?

Wie een hardnekkig probleem uit de wereld wil helpen, dient erover te waken dat de oplossing minder problematisch is dan het probleem zelf. Elk middel dient proportioneel te zijn aan het beoogde doel, dit is een basisregel voor elke beleids optie. Voor wie het huidige dopingbeleid nog niet ver genoeg gaat, zijn andere en meer efficiënte opties een noodzaak.

Mits enige verbeelding is het theoretisch relatief eenvoudig om de topsport te zuiveren van doping. De oplossing hangt af van sluitende controlemechanismen. Alleen complete informatie over het gedrag van de sporter en over wat gebeurt in zijn of haar lichaam, laat een sluitende controle toe. Het huidige dopingbeleid lijkt voor velen te falen omdat de controle niet compleet genoeg is. Is echter een droomoplossing van totale controle te verzoenen met de basisrechten van de sporter? Welke argumenten zijn er immers om totale controle -met alle gevolgen van dien- af te dwingen?

De onderstaande denkoefening licht een zeer hypothetische oplossing toe voor het dopingprobleem. Het doel van de oefening is vooral het in kaart brengen van enkele impliciete afwegingen. Stel dat we dienen te concluderen dat het bannen van doping leidt tot het criminaliseren van de professionele sporter, en dit zonder bewijs van schuld. Hoe gaan we hiermee dan om? Indien doping onethisch zou zijn, hoe staan we tegenover een onethische oplossing?

Biosensors

Het dopingspook moet op termijn misschien wel –tijdelijk- wijken voor de technologische vooruitgang. Een voorbeeld is een dopingbeleid gebaseerd op een *sciencefiction* oplossing zoals inplanteerbare biosensoren. Microscopisch kleine diagnostische apparatuur zou kunnen ingeplant worden in de het lichaam van de topsporter om continu elke wijziging te registreren die zich voordoet in het lichaam zoals hormonale schommelingen, het aftappen van bloed, het opduiken van verdachte stoffen, maar ook trainingstechnische parameters zoals het toe- en afnemen van verzuring, enzovoort.

De biosensor zendt dan periodiek de gecodeerde informatie naar de computers van de dopingbestrijders die na enkele minuutjes een overzicht krijgen van alle essentiële parameters. Er zijn nu trouwens al toestellen om de evolutie van de verzuring gedurende een beperkte tijd continu te meten. Er is dus zeker een markt voor dit soort informatie. Mocht bijvoorbeeld WADA of een andere instantie enkele tientallen miljoenen onderzoeksgeld vrijmaken om deze biosensoren versneld te laten ontwikkelen, dan heeft men in de verre toekomst misschien een belangrijk instrument in handen om de gekende en traceerbare vormen van doping op te sporen.

Interne controle en criminalisering

Laat ons er even hypothetisch vanuit gaan dat deze technologische optie realiteit wordt en het gebruik van doping op een veilige manier zal uitsluiten. De sport verloopt dan zuiverder maar maakt van de sporter een *cyborg* aan een monitor. De controleur nestelt zich in de sporter. Hierbij stellen zich enkele ethische kwesties en dat is dan nog zwak geformuleerd. Wat met de lichamelijke integriteit van professionele sporter? Kan een regulerende instantie dan eisen dat alle professionele sporters een dergelijke ingreep ondergaan, ook zij die pas beginnen met de sport of ervaren sporters die nog nooit op doping zijn betrapt? Uiteindelijk zou de sporter behandeld worden op een manier die men zelfs voor misdadigers te verregaand vindt. En wat met sporters die werkelijk geen doping gebruiken maar een biosensor weigeren om persoonlijke redenen? Mogen deze dan niet deelnemen aan wedstrijden?

Met het gebruik van de biosensor wordt een afdwingbaar bewijs van onschuld een toegangsvoorwaarde tot topsport. Wantrouwen wordt geïnstitutionaliseerd en de professionele sport wordt het enige maatschappelijke segment waar het principe van onschuldig tot het bewijs van het tegendeel niet meer geldt.

De speculatieve optie via biosensors illustreert andermaal dat totale controle ook een kost heeft en dit geldt voor alle geledingen in de maatschappij, niet alleen voor topsport. Is deze kost in verhouding tot de baten en te rechtvaardigen naar de topsporters toe? Ook professionele sporters hebben rechten. In dit geval criminaliseert het middel om te komen tot

een echte ban de topsporters en dit is op zich misschien een belangrijker probleem dan het dopinggebruik zelf.

Waarom willen we doping bannen?

Als doping moeilijker te onderscheiden valt van medische begeleiding en een effectieve zuivering van de sport alleen kan via draconische en onethische middelen, dan kan het toch niet anders of er zijn overduidelijke argumenten om de strijd tegen doping te motiveren. Dus waarom willen we absoluut dat de topsport 'gezuiverd' wordt?

Toch is het antwoord hierop minder eenduidig dan algemeen wordt aangenomen. Topsport is een volwaardig segment van onze zeer complexe maatschappij en de dopingproblematiek heeft dan ook vele dimensies.

Er zijn in principe drie redenen om de strijd tegen doping aan te gaan. Vooreerst is er het gezondheidsrisico voor de doperende sporter. Belangrijk hierbij is dat er verschillende gezondheidsrisico's zijn voor verschillende vormen van doping. Bepaalde dopingproducten komen uit de dierengeneeskunde en zijn dus overduidelijk niet bedoeld voor menselijk gebruik. De gezondheidsrisico's zijn dan ook overduidelijk.

Daarnaast zijn er echter vele gewone geneesmiddelen die op een oneigenlijke manier door topsporters worden gebruikt. Uit de dopingzaak rond Juventus eind jaren '90 bleek dat 23 clubspelers frequent Samyr gebruikten. Dit is een middel tegen depressies hoewel geen van de spelers tekenen van een depressie vertoonden. En in diezelfde periode kregen maar liefst 14 spelers Neoton toegediend. Neoton is eigenlijk injecteerbare creatine en werd vroeger als herstelmiddel voor hartpatiënten voorgeschreven. Het oneigenlijke gebruik van geneesmiddelen kan niet gezond zijn, hoewel de finale gezondheidsimpact wellicht afhangt van de intensiteit van het gebruik. Bij deze vorm van doping – in de veronderstelling dat deze producten prestatiebevorderend werken – ligt de beslissing om het product te gaan gebruiken bij de behandelende geneesheer, niet bij de sporter in kwestie. De sporter staat overduidelijk in een zwakke positie. De door dokters toegediende producten staan immers niet op de dopinglijst en het lijkt vrij evident dat sporters het advies van een geneesheer mogen vertrouwen⁸. De gezondheidsrisico's voor sporters zijn dus zeker niet beperkt tot het gebruik van de gekende producten op de dopinglijst. Het oneigenlijke gebruik van zelfs vrij verkrijgbare producten kan op zich even gevaarlijk zijn en deze conclusie geldt evenzeer voor niet-sporters die experimenteren met zelfmedicatie.

Sporters die experimenteren met doping nemen dus inderdaad gezondheidsrisico's maar men zou kunnen aanvoeren dat sporters net zoals de gebruikers van soft- en synthetische drugs maar zelf tot een risico-analyse in staat moeten zijn.

Daarnaast zijn er vele dopingproducten die net wel getest zijn op nevenwerkingen en dan ook relatief veilig zijn bij gematigd gebruik⁹. EPO wordt toegediend aan patiënten die net een zware operatie ondergingen om het herstel te bevorderen. Een kleine dosis EPO brengt dan

---

⁸ De ploegdokter van Juventus werd eerst veroordeeld tot 22 maanden celstraf. Juventus ging in beroep en in december 2005 werd hij vrijgesproken. Bij Juventus ging dus iedereen vrijuit terwijl bij de inval door de politie in de clubapotheek maar liefst 281 producten werden aangetroffen. De onderzoekers vonden eveneens zeer sterke aanwijzingen van EPO-gebruik bij 9 topspelers.

⁹ De maskeerproducten om het gebruik van deze dopingmiddelen te verbergen zijn misschien gevaarlijker dan de doping zelf.

ook een kerngezonde topsporter niet in levensgevaar. Er gaan dan ook geregeld stemmen op om bepaalde vormen van doping die de gezondheid niet schaden toch toe te laten. Het voordeel van deze optie is dat hierdoor het experimenteren met meer gevaarlijke vormen van doping ontmoedigd wordt. Het grote probleem is dat uitsluitend over de gezondheidsrisico's bij dopingproducten pas kan verkregen worden na langdurig wetenschappelijk onderzoek. Bepaalde gezondheidsproblemen kunnen zich immers pas manifesteren lang na het dopinggebruik. Het is dan ook niet zo evident om een lijstje onschadelijke dopingproducten op te maken.

Topsport draait trouwens om het verleggen van de menselijke grenzen. De extreem zware trainingen gedurende vele jaren kunnen hun tol eisen. Indien de dopingbestrijders echt de gezondheid van topsporters centraal stellen, dan dienen ze de eigenheid zelf van de topsport ook in vraag te stellen. Topsport is misschien niet gezond maar het inspireert dan weer miljoenen om op een recreatieve manier te gaan bewegen. Het maatschappelijke saldo van topsport is dan ook wellicht zeer positief. Mocht de strijd tegen doping alleen om gezondheidsmotieven gevoerd worden, dan zou de overheid haar pijlen beter richten op voorbeeld overgewicht bij niet-sporters, roken of overmatig alcoholgebruik. Interessant is dat een rook- of alcoholverbod steevast wordt gepareerd met het terechte argument dat vele consumenten hun gebruik wel kunnen matigen. Het bestaan van een kleine groep onverantwoorde gebruikers zonder enige vorm van zelfbeheersing is geen reden om de vrijheid van iedereen in te perken. Maar wat doen we dan met verantwoord dopinggebruik?

Hoe sportief moet sport zijn?

Zo komen we bij het tweede argument tegen doping. Het gebruik van doping is een vorm van bedrog en schendt de sportiviteit of fair-play gedachte die veelal met topsport geassocieerd wordt. Maar als doping bedrog is, dan geldt deze conclusie toch ook voor de toegelaten medische begeleiding en voor zuurstofkamers?

Volgens de fair-play gedachte moet het spel eerlijk gespeeld worden; de winnaar is de beste en sterkste van alle deelnemers. In het wielrennen wint echter niet altijd de sterkste man van de dag. Er zijn renners die slimmer of professioneler zijn dan hun concurrenten, er worden koersen verkocht, bepaalde renners mogen niet rijden van hun ploegleiding en er zijn renners die winnen omdat ze macht hebben. Toprenners hebben immers inspraak in de samenstelling van de ploeg en kunnen tijdens de wedstrijd gunsten afdwingen in ruil voor een plaatsje in hun ploeg. In 2005 won Vinokourov de laatste rit van de Tour de France. Bij zijn aanval op drie kilometer van de meet werd hij volop gesteund door enkele renners van andere ploegen die zich leeg reden om zich dan te laten uitzakken. Vino won toch en iedereen juichte om zijn krachttoer. Maar is deze overwinning een 'zuivere' overwinning? Renners dienen immers de belangen van hun eigen ploeg te verdedigen en mogen in principe geen spandiensten verlenen aan andere renners. Waarom hebben de renners in kwestie toch hulp geboden? Anderzijds, Vinokourov kreeg geen steun van zijn eigen ploeg en had dan ook geen alternatief.

Eerlijke topsport is echter veel meer dan fair-play tijdens de wedstrijd. Vanuit economisch oogpunt hangt eerlijke concurrentie evenzeer samen met een toegankelijke markt. In een vrije markt dienen alle bedrijven gelijke kansen te krijgen. Toegepast op topsport kunnen we alleen maar concluderen dat de topsportmarkt van nature zeer gesloten is. Niemand kan er zelf voor kiezen om professionele topsporter te worden. Dit blijft veelal een verre droom. Toegang tot

het kleine wereldje van topsporters vraagt een enorme inspanning, te vergelijken met een afvallingsrace over vele jaren.

Velen voelen zich geroepen...

Een topsporter is een uitzonderlijk mens; fysiek getalenteerd en gedreven op een onvergelykbare manier. Wie echt wielerveder wil worden moet jarenlang minimum 20 uur per week hard trainen in weer en wind zonder enige zekerheid over een succesvolle toekomst. Een dergelijke opoffering eerder atypisch. Er zijn honderden junioren en beloften met een vergunning waarvan er uiteindelijk maar enkelen prof zullen worden. De plaatsen in profploegen zijn dan ook extreem duur. Wie geen plaatsje vindt, ziet een jarenlange investering in rook opgaan. En wie wordt er uiteindelijk prof? Een groot deel van de profrenners komt uit een familie met een wielervederhistoriek. Dat is geen toeval want wie een jonge renner in huis heeft, dient zich hiervoor een enorme investering in termen van geld en tijd te getroosten. Met andere woorden, alleen wie zelf genoeg 'zot is van de koers' ziet het zitten om de kinderen elk weekend naar een wedstrijd te voeren in een uithoek van het land.

Voor jonge renners kan het belangrijk zijn dat de ouders of familieleden goede relaties hebben in het wielerveder milieu. Het aantal plaatsen in beloften- en profploegen is immers zeer beperkt en ploegleiders worden overstelpt met sollicitaties. En dan kunnen persoonlijke relaties van cruciaal belang zijn. Zonder indrukwekkend palmares raak je anders nooit in een goede beloftenploeg, laat staan een profploeg.

Een uitblinker van het seizoen 2006 is ongetwijfeld de jonge Luxemburger Frank Schleck (Amstel Gold Race en de Tourrit naar l'Alpe d'Huez). Als belofte was hij geen winnaar en vooral dankzij de relaties van zijn vader, een ex-prof, kon hij een plaatsje krijgen bij CSC. Zonder het netwerk van papa Schleck was Frank misschien geen renner meer. Is dit fair tegenover renners zonder wielervederpa? Uiteindelijk geldt in de wielervedersport wat geldt in het onderwijs: de inzet en achtergrond van de ouders is sterk medebepalend voor de resultaten van de kinderen. Het is een fabel om te stellen dat iedereen met gelijke kansen aan topsport begint. Kunnen we dan eisen dat het verloop van topsport gelijke kansen garandeert voor alle deelnemers?

De gezondheids- en sportiviteitsargumenten tegen doping zijn niet echt overtuigend. De strijd tegen doping is vooral ingegeven door de commerciële belangen die verweven zijn met topsport. De commerciële belangen overstijgen het wereldje van sponsors, organisatoren, de managers enzovoort. Sport levert *content* of inhoud aan alle media. In de zomer van 2006 was het haast onmogelijk om te ontsnappen aan de WK-kopstoten, aan preventieve schorsingen en aan het wisselen van de gele trui. De saaiste toerritten worden ononderbroken en live uitgezonden tot in Japan toe en nadien urenlang becommentarieerd door ex-renners, artiesten en politici. Wat zouden televisiekanalen moeten uitzenden zonder topsport?

Topsport is *big money* – uitzendrechten, sponsoringcontracten, advertentieruimte en mediavulling- en de betrokken partijen wensen dan ook de waarde van hun investeringen veilig te stellen. Doping en andere wanpraktijken zoals het verkopen van wedstrijden kunnen de kijker afschrikken en dat staat niet ingeschreven in het *business-plan* van de mediabedrijven. Dus ook hiervoor dient de strijd tegen doping gevoerd te worden. Om het vertrouwen van de zappende kijker niet te verliezen, is het dan ook goed dat af en toe topsporters tegen de lamp lopen. Elke dopingzondaar is dan een bewijs voor de effectiviteit

van het systeem en het publiek kan ongestoord verder blijven kijken. Elk dopingverhaal kan vervolgens gedurende vele dagen uitgemolken worden door de media. Zo levert niet alleen de sport zelf maar ook de strijd tegen doping *content* op voor de mediakanalen. De dopingperikelen van Frank Vandenbroucke en Filip Meirhaeghe zijn dan ook ware geschenken geweest voor de Belgische media.

Het einde van de wielersport?

De omvang van grote dopingzaken in het wielrennen zoals rond de Festina-ploeg en nu met de Spaanse *Operación Puerto* worden dikwijls omschreven als bedreigingen voor het voortbestaan van de professionele wielersport. Sponsors willen zich immers niet associëren met doping. Een sponsor is in vele gevallen slechts een financier. Het is aan de ploegleiding om de interne keuken te regelen, niet aan de sponsor. De kijker beseft dit en zal dan ook de producten van een sponsor niet boycotten omdat enkele renners uit de ploeg doping gebruiken.

Men mag wel van sponsors verwachten dat ze een ploeg zeer minutieus doorlichten vooraleer een sponsorshipcontract te ondertekenen, net zoals ze dat doen voor elke belangrijke zakelijke overeenkomst. Hier knelt soms het schoentje. Bepaalde ploegen hebben een heuse dopingtraditie en vinden toch nieuwe sponsors. Betrapte renners worden ontslagen en levenslang gebrandmerkt terwijl de ploegleiders, trainers, verzorgers en dokters natuurlijk van niets wisten en op post kunnen blijven. Een lange sliert dopingverhalen rond bepaalde ploegen wijst op het systematisch ontbreken van afdoende interne controlemechanismen. Als het wielrennen een professionele sport wil blijven, dient het alle interne relaties verder te professionaliseren.

De wielersport zal de huidige storm doorstaan dankzij de commerciële verwevenheid. De wielersport is immers nog steeds een goedkoop medium om naambekendheid op te bouwen in de Europese markt. Wanneer de sport het moeilijk heeft, kunnen bedrijven hun engagement in de wielersport tevens presenteren als het 'ingaan op een uitdaging' en het schenken van vertrouwen. Wie nu een sponsorshipovereenkomst tekent, etaleert lef en dat kan afstralen op het onderliggende product.

Hoe moet het verder?

De strijd tegen doping is een moeilijke strijd maar dient om diverse redenen verder gestreden te worden. Uiteindelijk komt de strijd tegen doping de geloofwaardigheid van de topsport ten goede en dit is in het belang van de sporters zelf. Zonder een anti-doping beleid wordt doping een must. Hierdoor wordt de zuivere topsporter bestraft terwijl deze net beschermd zou moeten worden. Dit zal vele jongeren en hun ouders terecht doen afkeren van de professionele topsport. Met het verdwijnen van de jongensdroom 'ik word wielrenner' verdwijnt ook de aantrekkingskracht voor de kijker. Tevens biedt de strijd tegen doping een houvast aan de sporters die zich kanten tegen doping of die bijvoorbeeld onder druk worden gezet om doping te gaan gebruiken. Ook de commerciële consequenties van vrije doping zullen nefast zijn. Bedrijven willen zich associëren met charismatische winnaars, niet met de overlevers in een sportmedische *freak show*. Kortom, er zijn geen winnaars bij het vrijlaten van doping. Wie pleit voor het onbeperkt toelaten van doping, begraaft de topsport zoals we die nu kennen.

Enige bezinning over de toekomstige aanpak is echter geen overbodige luxe. Deze bezinning dient te starten met een evaluatie van het huidige beleid. Het huidige beleid boekt resultaten en vooral de controles buiten competitie zijn zeer effectief. Professionele wielrenners kunnen op elk moment van het jaar geconfronteerd worden met een controle en hebben aldus geen 'normale' privacy meer. Geen enkele andere bevolkingsgroep – met uitzondering van criminelen- dient zich te onderwerpen aan een dergelijk controlesysteem. Topsporters – met inbegrip van de sporters die geen doping gebruiken- betalen dus al een belangrijke prijs in het huidige systeem.

Netwerken en manden

Dopingzaken zoals Festina, de Spaanse *Operación Puerto* en sprinter Gatlin tonen aan dat doping verspreid wordt via netwerken. De klassieke controles richten zich echter vooral op individuele renners en deze beweren quasi altijd op eigen houtje gehandeld te hebben. Dopingzondaars zwijgen om hun latere terugkeer naar het peloton niet in gevaar te brengen. Door te zwijgen beschermen ze de andere klanten van het netwerk waarop ze zelf beroep hebben gedaan. Er is dan ook verkeerde vorm van solidariteit in deze harde prestatie maatschappij.

Sommigen pleiten er dan ook voor om dopingzondaars financieel aansprakelijk te stellen voor de schade die ze hun sponsors zouden toebrengen. De optie is echter problematisch. Vooreerst wordt hierdoor de renner naast zijn schorsing een twee keer gestraft voor hetzelfde 'misdrijf'. Vervolgens is het zeer moeilijk om de schade voor de sponsor te gaan becijferen. Na het uitbarsten van de Festina-affaire steeg de verkoop van Festina-uurwerken spectaculair. Hebben de renners uit de toenmalige Festina-ploeg dan niet eerder recht op een financiële bonus?

Dopingzondaars worden verkeerdelijk afgeschilderd als die enkele rotte appels in de grote mand. Het aanpakken van doping vraagt echter ook het verwijderen van de rotte appels uit de andere manden: verzorgers, trainers, ploegdokters, enz. Alleen een grondig gerechtelijk onderzoek kan een dopingzaak volledig 'uitklaren' en ook de entourage hard sanctioneren. Maar heeft het gerecht de tijd en de middelen om het zich te storten in het topsportmilieu? Hebben speurders geen andere prioriteiten in tijden waarin veiligheid een electorale prioriteit is? Dit valt af te wachten, hoewel... In de affaire Frank Vandenbroucke plaatste het Belgische gerecht een zeer snedige demarrage. De Franse verzorger Bernard Sainz van VDB was 's avonds laat nog maar net gestopt bij een wegcontrole langs de E17 met 'verdachte' producten¹⁰ in zijn bezit of een huiszoekingsbevel bij VDB werd uitgeschreven. De volgende ochtend al werd de geboeide renner voorgeleid. Wie durft nog beweren dat het Belgische gerecht zeer traag werkt? Opvallend was wel dat VDB in tegenstelling tot gewone criminelen niet werd afgeschermd van de media. Gelukkig waren deze laatste tijdig getipt zodat iedereen kon meegenieten van deze uitzonderlijke vangst.

De wereld van de topsport is een zeer bijzonder deel van de maatschappij. Het is naïef om alle corruptie te willen bannen uit de professionele sport. Corruptie wordt opvallend laks gesanctioneerd in de burgermaatschappij. Politici met een sleutelrol in recente

---

¹⁰ Achteraf bleek dat het niet ging om dopingproducten maar eerder om homeopathische middelen.

corruptieschandalen blijven gewoon op post. Tegelijkertijd wordt kleine criminaliteit zoals winkeldiefstallen afgedaan als een akkefietje.

Het is absurd om van de sporter te eisen dat hij of zij de ultieme voorbeeldfunctie vervult. Sporters zitten al in de keiharde *rat race* terwijl een deel van het publiek naar sportwedstrijden kijkt uit pure verveling. Ter vergelijking: het gebruik van alcohol en drugs draagt in de rockscène eerder bij tot het verhogen van de *street credibility*.

Eigenheid

Topsport moet topsport blijven. Een zekere afscherming en afwijking van de burgermaatschappij is dan ook een logisch gevolg. De ultieme droom van een dopingvrije topsport door totale controle kan vooral leiden tot een verdere criminalisering van de sporters. Er is al veel controle en deze werpt ontvullend resultaten op. Dit is op zich positief en in het belang van de sporters. In plaats van te overreageren en iedereen te verketteren, moeten we ervoor zorgen dat de aantrekking van de sport blijft bestaan. Bruusk remmen is steeds gevaarlijk, vooral in gladde bochten.

Het Itinera Institute is een onafhankelijke denktank en doetank die, boven partijgrenzen, regionale verschillen en belangengroepen heen, wegen wil aanreiken voor beleidshervormingen met het oog op duurzame economische groei en sociale bescherming in België en zijn regio's.

Itinera Institute VZW-ASBL

Boulevard Leopold II Laan 184d - B-1080 Brussel - Bruxelles

T +32 2 412 02 62 - F +32 2 412 02 69

info@itinerainstitute.org www.itinerainstitute.org

L'Institut Itinera est un think-tank et do-tank indépendant qui, au-dessus et au-delà des partis politiques, des différences régionales et des groupes d'intérêt, veut identifier les chemins de réformes qui garantissent une croissance économique et une protection sociale durables en Belgique et dans ses régions.

Verantwoordelijke uitgever – Editeur responsable: Marc De Vos, Directeur.

Disclaimer: The views presented in this Nota are those of the author(s) and do not necessarily represent those of the Itinera Institute. Nota describe research in progress by the author(s) and are published to elicit comments and to further debate.